

Huhák Heléna

KICSAPÁS A PÁRTISKOLÁRÓL Két fegyelmi ügy a propaganda mikrovilágából

A Magyar Dolgozók Pártja égisze alatt működő Érmelléki úti Központi Pártiskolán 1948. november 25-én az iskolavezetés rendkívüli tanfolyamgyűlést hívott össze, amelynek tárgya három hallgató fegyelmi ügye volt. Az ekkor hozott határozattal Éles Sándort „kommunistához nem méltó magatartása miatt” a pártiskoláról kizárták, és ekkor kerültek terítékre két másik hallgató, Freszist Sándor és Kovács Elemér fegyelmi vétségei is.¹

Az ominózus tanfolyamgyűlés elemzése közelebb visz bennünket annak a szerepnek és funkciónak megértéséhez, amelyet a kommunista pártoktatás az államszocialista rendszerben és a „nagy szocialista nevelési projektben” volt hivatott betölteni. Mielőtt az Érmellék úti eset boncolgatásához kezdenénk, érdemes vázolni – az MDP Központi Vezetőség Oktatási Osztályának fennmaradt levéltári fondjai, a megjelent propaganda-kiadványok, broszúrák alapján – a pártiskolákról rekonstruálható ismereteinket. A Rákosi-korszak pártiskolai hálózatának feltárása mindeddig nem keltette fel a kutatók érdeklődését és egyetlen alapkutatás tárgyát sem képezte. Jelen írás ennek a munkának töredékét sem vállalhatja kitűzött céljául.² Sokkal inkább szándékom a példaként hozott esethez kapcsolódó és a működési mechanizmusról árulkodó vonások összegyűjtése.³ Legkevesbé áll módomban a pártiskolai hallgatók tapasztalatainak és benyomásainak újraalkotása.⁴

¹ Az ügy iratanyagának jelzetei, az idézett szövegrészek forrásai: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL] M-KS 276. f. 111. cs. 9. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről; MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ő. e. Az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának tanfolyamgyűlésén hozott határozat Éles Sándor, Kovács Elemér és Freszist Sándor ügyében, 1948. november 25.

² A szovjet ideológiai kéaderképzőkről lásd Sheila FITZPATRICK: *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979; Peter KENEZ: *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

³ A pártiskolai rendszert többször átalakították a vizsgált időszakban, de az 1945-ben kialakított alapstruktúra megmaradt. A leghosszabb, kezdetben hathónapos pártiskolán a vezető pártfunkcionáriusokat, megyei, városi, nagyzemai titkárokat, vezetőségi tagokat, szakszervezeti és tömegszervezeti vezetőket képezték ki. A középfokú pártiskolák két-három hónaposak voltak, elsőként Budapesten, Debrecenben, Pécsen és Békéscsabán tanult a párt középvezetői gárdája, a járási, körzeti titkárok és vezetőségi tagok. Az üzemi, területi alsóbb funkcionáriusréteg tömeges kinevelése pedig az egész országot behálózó alapfokú, két-, illetve háromhetes iskolákon zajlott.

⁴ Ez általánosságban is nehéz feladat lenne, annak ellenére, hogy a funkciót vállalt párt-, tömeg- és szakszervezeti tagság javát beiskolázták, és emiatt a szemináriumhallgatás az 1948 után pártpolitikai pályán aktív generációnak közös tapasztalata lett. Az 1945 utáni évekről szóló memoárokból, interjúkötetekben többé-kevésbé találhatók utalások a pártiskolai élményekre. A teljesség igénye nélkül erre néhány, láthatóan különböző hátterű szerzőtől származó példaként felhozható: HEGEDŰS András: *Élet egy eszme árnyékában. Életrajzi interjú*, készítette Zsille Zoltán, magánkiadás, Bécs, 1985; SÁGVÁRI Ágnes: *Mert nem hallgathatók. Egy jó házból való pártmunkás emlékei*, Magyar Hírlap Könyvek, Budapest, 1989; FÖLDVÁRI Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életinterjú*, Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2011; HALDA Aliz: *Magánügy*, Noran, Budapest, 2002; RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI Fanni: *Napló 1935–1946, I–II.*, Jaffa, Budapest, 2014.

A pártarchívumok forrásai az iskolának a propaganda által sugallt képét tükrözik. Még a belső jelentések is erősen torzultak a párthierarchia különböző fokán elhelyezkedő pártszervek felfelé való megfelelési, teljesítési kényszereinek hatására.⁵ A jegyzőkönyvek akkor engednek némi betekintést a „propagandán túlra”, amikor valami a rendszer működését megzavarta, valaki a szabályokat áthágta. Az ekkor érkezett reakciókból és megfogalmazott válaszokból az irányítók interpretációs keretrendszerére és a cselekedeteik mögött meghúzódó célokra következtethetünk.

Első kérdésként felmerülhet, hogy a vizsgált ügyek egyáltalán miért érték el az iskolavezetőség ingerküszöbét és miért láttak szükségesnek a teljes vezetőség és hallgatóság előtti megtárgyalást. Általánosságban is igaz, hogy azon események váltak a párt diskurzusának részévé, amelyeket a funkcionáriusok valamilyen politikai, hatalmi okból kifolyólag beemeltek oda. A cél legtöbbször nem is a felmerülő problémák megoldása volt, hanem sokkal inkább eszközként szolgáltak egy-egy elméleti tétel sulykolásához, ahogy ekkoriban kifejezték, „tudatosításához”, a „kollektív nevelés elmélyítéséhez”. Az ideológiai tudáskészletbe a hatalomgyakorlók által relevánsnak tekintett konfliktusok kerültek be. A Gyekiczky Tamás által ideológiai konfliktus-tematizálásnak nevezett művelet során a hétköznapi élet hétköznapi ellentétei váltak a politikai konfliktusok kihordási területévé.⁶

A pártiskoláknak szánt szerep

A propaganda az ideológiai, politikai képzések különféle formáinak nagy gyűjtőfogalma, a korszakban marxista-leninistának nevezett elmélet átadását jelentette a párt funkcionáriusainak. Célja a korabeli definíció szerint az volt, hogy a párttagság elméleti színvonalát felemeljék, a párt politikai irányvonalát „bevigyék” a párttagság soraiba. A propagandisták képezték ki a különféle területeken működő kádereket, közöttük azokat az agitátorokat, népnevelőket, akikre sokkal gyakorlatiasabb feladatok vártak: a lakosságot kellett mozgósítaniuk az éppen aktuális párthatározatok végrehajtására. A propaganda-agitációs láncolat társadalom felé kanyarodó végén a teoretikus tételekből kiindulva ugyan, de sokkal inkább hétköznapi nyelven és példákkal megvilágítva kellett a mindennapokban a párt intézkedéseit magyarázni és azok lojális végrehajtását elérni.

A pártiskolai iratanyagok töredékesek és hiányosak, az itt vizsgált ügy szereplőiről sem tudható meg semmi egyéb, mint ami a jegyzőkönyvből kiderül, nem maradtak fenn – vagy más őrzési egységbe kerültek – a káderlapok, ajánlások, önéletrajzok. Így azon kívül, hogy az ügy szereplői vidékről érkeztek Budapestre, még azt sem közölhetem,

⁵ Erre a módszertani problémára hívja fel a figyelmet Apor Péter is, amikor azt írja, nemcsak a propagandaábrázolások, hanem a belső használatra készült jelentések és dokumentumok is elfedik, összezavarják a szocialista diktatúrák működésére vonatkozó információkat. APOR Péter: *A mindennapi élet öröme = Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*, szerk. Horváth Sándor, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008, 16.

⁶ GYEKICZKY Tamás: *„A szó veszélyes fegyver” (Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához)*, MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest, 1989, 16.

melyik járásból kerültek az iskolára, milyen életkorúak voltak, miért esett rájuk a küldő szervezet választása.⁷

Akárcsak az életrajzi alapadatok, a pártszervezetben befutott karrier lépcsőfokai, úgy más információ sem tárható fel. Mivel az egyoldalú, a pártiskolai beszédmódban megfogalmazott közlések mellett nem áll rendelkezésünkre egyéb, személyes forrás, nem következtethetünk a pártiskolai hallgatók motivációira: nem tudatjuk, mennyiben hajtotta őket a pártiskolára az elköteleződés, a „hit”, az előnyök megszerzéséért vagy éppen a hátrányok elkerülése végett kialakított egyéni stratégia, a szankcióktól való félelem. Továbbá mennyiben álltak tudatos döntések a politikai oktatásban való részvétel mögött, és mennyiben a politikai miliő sodrása.⁸

A pártiskolán azt a mesterséges környezetet kívánták előállítani, amelyben minden cselekedet mozzgórugója a kommunista eszmeiség, a párt érdekeinek való megfelelés, a lojalitás. E felügyelt térben a hallgatóknak nemcsak elméleti válaszokat, hanem bizonyos viselkedési mintákat és cselekvési módokat is el kellett sajátítaniuk.

Meg kellett alapozni a kiválasztottság-tudatot, a különböző helyekről érkezett nők és férfiak énképébe be kellett építeni, hogy kommunistának lenni, a kommunizmus nevében cselekedni, másokat erre buzdítani: világtörténelmi horderejű feladat. Az új identitás mozaikkockái a pártiskolára való megérkezés pillanatától kezdve egymásra épülve, egymást erősítve rakódtak le. A fogalmak jelentésében érzékelhető elmozdulás nyelvtanilag a tetten érhető: míg a gyermekek számára fenntartott közoktatási intézmény esetén az „iskolába megy / iskolán van” hagyományos toldalékolás volt használatos, addig a „pártiskolára megy/küldik” fölé rendelő helyhatározói rag kifejezte a politikai oktatás nyújtotta társadalmi felemelkedést is.⁹

Az új normák kialakítása a csoporttagok viselkedésére vonatkozóan az éberség, a pártfegyelem, a párhűség, a kritika-önkritika, a szocialista vitakultúra és a pártszerű viselkedés egyéb rítusai, valamint a különféle, jelentés-, vita-, közlés-, hozzászólási, részvételi kényszerek mentén formálódott. A pártiskolák felépítése önmagában is egy mintát adott ahhoz, hogyan kell az új politikai, társadalmi berendezkedésben élni. A zárt, hierarchikus rendszert, az alá-fölérendeltséget a mindennapi munkavégzésben is a cselekvés természetes keretévé kívánták tenni. A nevelés első szintje az óráról órára besoztott napirend, az agyonszabályozott létezés megszokását jelentették ebben a mereven kreált mikrovilágban. A bentlakásos képzési formát éppen azért részesítették előnyben, mert úgy vélték, a párt nevelése sokkal hatékonyabban érvényesül, ha a hallgatókat kör-

⁷ A kiválasztott hallgatókról a küldő alapszervek készítették káderjellemzést és ajánlást, a pártiskolán ezt számos dokumentum egészítette ki, ideológiai és kádernaplók, káderlapok, és más értékelő feljegyzések kerültek bele az illető személy aktájába.

⁸ Hogy mennyiben mást jelentett közvetlen a háború után a Magyar Kommunista Párt szemináriumait látogatni és az '50-es években az MDP tanfolyamain részt venni, arra az összehasonlítás első felét illetően jól rávilágít Ságvári Ágnes memoárja: „Ezek az iskolák világnézeti alapot adtak azoknak a kommunistáknak, akik a pártba való belépésükkel a marxizmust egyelőre inkább érzelmi, mint gondolati alapon vállalták fel, s a gyakorlati munkához is nagy segítséget nyújtottak. [...] A helyünket kellett ebben az országban megkeresni, ehhez kaptunk a pártiskolán muníciót.” SÁGVÁRI: *I. m.*, 94.

⁹ JOBST Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatóval* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 109.), Tinta, Budapest, 2010, 88.

nyezetükből kiszakítva – ebbe beleértve azt is, hogy családtagjaitól elválasztva – indítják el a szocialista átalakulás útján.

A pártiskola tulajdonképpen maga volt az államszocializmus „kicsiben”. Tervbizottságot állítottak fel a nagyobb tanfolyamokon, melyeknek feladata a szemináriumok, szobák munkaterveinek elbírálása volt. A brigádokba szervezett hallgatók versenymozgalmat indítottak. Az utasítás–végrehajtás–ellenőrzés hármassága minden területen erős volt. Az előírások aprólékosak és nagyon szájbarágóak voltak. Meg kellett tanulni előadást tartani, érvelni, a könyvek helyes használatát, mert a „könyvfalást a leghaszontalanabb időtöltésnek” vélték, de a legbanálisabb ügy, a jegyzetelés, aláhúzás is önálló tananyagot képezett.¹⁰

A közösségnek – jelen esetben a pártiskolai hallgatók közösségének – minden egyéni, családi érdekeltséget alá kellett rendelni. A pártiskolán a szobák, a tanulókörök, a szemináriumi csoportok, a versenybrigádok, a különféle feladatok végrehajtására alakított bizottságok voltak a kollektív főszereplők. Egyéni szinten kevés történet zajlott, mindenki csoportba szerveződött, az egyik brosúrában még a jó étvágyúak is az „élkajások” brigádjába tömörülve jelentek meg.¹¹ A közösségek a párt elképzelése szerint együtt cselekedtek, közös célokat tűztek ki, közös erővel igyekeztek azokat elérni, és az eredményekben, hibákban is közösen osztoztak. A pártiskola meg kívánta alapozni a csoportlét élményét és tapasztalatát, a különböző hátterű emberek közös cselekvésre való determinálását a közös kiindulópontból, a párt akaratából irányítva.

A csoportképzés célja az egyének feletti kontroll megszerzése volt. Az elköteleződést a szerzett tapasztalatok beszámoltatásával és az elvégzett munka ellenőrzésével gondolták elérni. Ehhez különféle posztokat, feladat- és felelősségköröket osztottak ki. A bizalmi rendszer felállítása, a tanfolyam-, a szeminárium-, a szobabizalmi státuszának életre hívása eleve lehetetlenné tette jól működő csoportok létrejöttét, mivel erősen közösségbomlasztó hatással bírt. Megfigyeltek és megfigyelők egy légtérben tartózkodása konfliktusforrássá válhatott, az ortodoxabb, keményvonalasabb hallgatók és azok, akik a kicsit lazábban vették az előírásokat, könnyen összeütközhetnek. Jelen fegyelmi ügyekben is terhelő ténynek számított, hogy a „vádoltak padjára” Kovács Elemér személyében szobabizalmi posztot betöltő egyén került, aki ezzel nemcsak saját maga vált méltatlanná az iskolai tanulásra, hanem a szoba választott képviselőjeként az egész közösségnek rossz példát mutatott.

A lekicsinyített „minta-pártállamban” a lakószoba nem az individuum szabad mozgás- és élettere, hanem átmenet a privát és a nyilvános tér között, egyfajta „kollektív egyéni” tér, ami azt bizonyítja, hogy a jó kommunistának nincs is szüksége a polgári világban működő privátszférára. Nem is felügyelet nélküli ez a tér, a már említett szobabizalmik „hálózata” egyértelmű utalás – az ugyan csak az ideák és a pártbrosúrák szintjén

¹⁰ A. PRIMAKOVSKIJ: *Hogyan olvassunk? A propagandista Könyvtára* 8. Szikra, Budapest, 1951; J. PROKUSEV: *Módszertani tananyag a középfokú propagandista-szemináriumvezetők és a középfokú politikai iskolák propagandistái számára. „A jegyzetkészítésről”*, MDP Agitációs és Propaganda Osztály, Budapest, é. n.

¹¹ ... és lábunk a holnapba lép... *Magyar Dolgozók Pártja Andrássy úti 3 Hónapos Központi Pártiskola 1949. január–április*, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1949, 15.

létező és soha meg nem valósuló – totális lefedettség és ellenőrzés szándékára.¹² A minden elemében tervezett, spontaneitást kizáró játéktérben a lakószoba egyáltalán nem számított magántérnek, ahogyan a pártiskolások közötti kötetlen formájú párbeszédnek sem volt semmi köze a magánbeszélgetésekhez. A polgári életből hozott magánkapcsolatok és -reflexek megnyilvánulása a politikai célokat veszélyeztette. Éles Sándor kizárása egy szobai beszélgetésből indult, Kovácsot hallgatótársa egy séta közben tett megjegyzése nyomán „jelentette fel” – mindkét szituációra politikai ügyként, közügyként tekintettek. A magánbeszélgetésekben elhangzottak politikai ügyekké válását nemcsak felülről motíválták, hanem maguk a pártiskolai hallgatók is kivették ebből a részüket.

Éles Sándor ügye és a kommunista nevelés

Az első számú napirendi pontként elővezetett fegyelmi ügy indoklása szerint Éles Sándor bűne az volt, hogy lebecsülte a párt nevelését, a pártiskolát többször is összehasonlította a szigoráról és kegyetlenségéről hírhedté vált jutasi altisztképző iskolával,¹³ ezzel pedig a reakció vádaskodásait hangoztatta. Helyzetét két tény súlyosbította: a nem megfelelő önkritika és az, hogy jó képességű emberként nem látta, milyen káros tevékenységet folytat a jutasi iskola emlegetésével.

Az MDP hatalmi ambíciói nem 1948 nyarán váltak nyilvánvalóvá, az előző év eseményei és az egypártrendszer felé megtett lépések már egyértelműen kirajolták azt az utat, amerre a politikai és társadalmi struktúra erőszakot sem mellőző átgyúrása haladt. A párt tekintélye, társadalmi tőkéje azonban köztudottan nem állt arányban a megszerzett politikai, gazdasági erővel. Így körültekintő kezelésmódot igényelt minden olyan esemény, amely ezt támadta – különösen ha arra az egyik pártiskolán került sor, ahol a társadalom átformálásában élenjárónak szánt kádereket képezték. Éles Sándor a fasisztának kikiáltott és a végtelékig démonizált Horthy-rendszer egyik szimbolikus intézménye és a kommunista pártiskola között vont párhuzamot.¹⁴ Az Érmelléki úti pártiskolát a jutasi tisztképzőtől határozottan, az iskola nyilvánossága előtt el kellett határolni. Különösen azért, mert éppen a nevelés, az indoktrináció mentén történt az analogizálás, ami a kommunista jövő, a szocialista rendszer alapját képező új embertípus kinevelését támadta meg – azaz egy fontos ideológiai alaptételt sértett, talán a legfontosabbat.

¹² „Vigyázzunk arra, hogy este szobáinkban trágár viccek és nyárspolgári ideológiai társalgások ne legyenek, csak közösségi kommunista társalgás.” MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ó. e. Jegyzőkönyv a [olvashatatlan] iskola munkatervének megbeszéléséről, Budapest, 1949. január 14., 2.

¹³ Katonakörökben, ha valakire azt mondják, „olyan, mint egy jutasi őrmester”, akkor annak durva, modortalan magatartására utalnak. A Veszprém–Jutasi Altisztképző Intézet történetét röviden lásd DEMETER Ferenc: *A jutasi őrmesterek erős hite és erős akarata*, Honvédelem, 2008, www.honvedelem.hu/cikk/11393.

¹⁴ A zsidó munkaszolgálatosok körében Jutas fogalommá vált: „a keret szórakozni kezdett. Nagy Sándor őrmester, aki igazi jutasi volt, kitalálta, hogy akivel baja volt, annak Fried dr.-ral tejjenekeiót adatott, ami magas lázat és napokig tartó fájdalmakat okozott. Azt mondta, hogy ez sokkal egészségesebb, mint a földön kúszás.” Korniss Pál visszaemlékezése, Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2011.1051.1, 7.

Emellett a nevelési módszereket ért kritika azért is érintette érzékenyen az iskolavezetést, mert a képzési rendszer – maguk a propagandisták által is bevallottan – egyik gyenge pontjára hívta fel a figyelmet. A pártiskolai oktatóknak nem csupán annyi volt a feladatuk, hogy belecsepegtessék a hallgatók fejébe a leninizmus-marxizmust, az „új embertípus” megteremtésében is oroszlánrészt kellett vállalniuk. Az oktatást a szocializmus építésének kontextusában új értelmet nyert nevelésnek kellett kiegészítenie: „akik átérzik munkájuk jelentőségét és tudják, hogy munkájuk az egyik legszebb munka: élő, érző emberek formálása, a Párt aranykészletének nevelése olyan elvtársakat, akik mint nevelők is állandóan tovább képezik magukat”.¹⁵ Nevelés elsősorban a tananyaggon keresztül történt; Lenin, Sztálin, Rákosi életének tanulmányozását is nevelő erejűnek tartották.

Milyen téren és mire kellett nevelniük az oktatóknak? Természetesen mindenekelőtt a párt, a pártvezérek és a Szovjetunió szeretetére és az általuk kínált értékrendszer feltétel nélküli elfogadására, éberségre, az ellenség leleplezésére stb. A munkához való „szocialista viszony” megteremtése is az egyik súlypontja volt e speciális ismeretátadásnak, szinte valamennyi létszféraát illetően – legyen az munkahelyi, lakó- vagy családi közösség – szocialista módon, a szocialista erkölcsöknek megfelelő magatartást kellett elsajátítani.¹⁶

A pártiskolán nem személyiség-, hanem szereporientált nevelés folyt: nem az egyéni tulajdonságok és képességek kifejlesztése, hanem a szerepekbe való beletanulás, viselkedési módokba való beleszoktatás volt a feladat. Nevelésből alapvetően kétféle létezett: egyéni és kollektív, utóbbi tipikus formája, rituálészzerű megvalósulása volt a nyilvános önkritika gyakorlása.¹⁷ A nevelés lépéseit a megismerés, átnevelés, funkcióba állítás hármasa alkotta. A végzett hallgatóknak a képzés után sziklaszilárd, megingathatatlan bástyaként kellett a kijelölt pozíciókat elfoglalniuk.¹⁸ A nevelőmunkáról azt gondolták, hogy sikere egyrészt a tananyag, az elmélet megfelelő átadásán, másrészt az iskola személyi állományán, az előadói gárdán múlik. De maguk a hallgatók is nevelték egymást, a tanulócsoporthoz vezetőket, a bizalmik mind olyan válogatott párttagok voltak, akiket a nevelői munka hatékony elvégzésére is képesnek találtak.

Éles Sándor e komplex nevelési projektben a pártfegyelem elsajátításának módszerét kifogásolta. Hallgatótársa vallomása szerint az énekszóra történő reggeli menetelésre indulóban a férfi kijelentette, ő nem megy énekelni, nem lehet erre kényszeríteni, mert

15 MNL OL M-KS 276. f. III. cs. 2. ó. e. Javaslat a Titkársághoz a pártiskolán belüli kádermunka megjavítására, Budapest, 1950. január 2., 3.

16 „Nevelni sokkal nehezebb, mint tanítani, mint oktatni, hiszen a nevelő nemcsak azzal gyakorol befolyást tanítványaira, hogy ismereteket közöl velük, hanem elsősorban saját magatartásával, amelyet az élet mindennapi jelenségeivel szemben tanúsít.” M[ihail]. I[vanovics]. KALININ: *A kommunista nevelésről*, Szikra, Budapest, 1950, 235.

17 A kritika-önkritika estek hangulatát hűen idézi fel az egyéb részleteiben is autentikusnak mondható játékfilm, a Gábor Pál rendezte, 1976-ban bemutatott *Angi Vera*.

18 A hatásvizsgálat nagy gondot okozott a pártnak, voltak arra irányuló próbálkozások, hogy levelezés vagy személyes találkozik útján beszámoltassák az egykori hallgatókat arról, hogyan tudták tudásukat kamatoztatni. Erre azonban az oktatási osztályoknak nem futott az erejéből, amit amúgyis lekötött a következő évfolyamok és csoportok beiskoláztatására, a hiányzó oktatók felkutatására, a helyiségek, tananyagok biztosítására és az éppen aktuális átszervezések végrehajtása.

nem a jutasi iskolában, nem egy kaszárnyában vannak. Az illető a pártiskola vezetősége előtt tett nyilatkozata szerint szépen felmondott marxista tétellel reagált Éles kifakadására: „Mindjárt mondtam, hogy itt nincs vakfegyelem, mint a régi Horthy kaszárnyákban, hanem önként vállalt fegyelem, ezt különösen Éles elvtársnak kellett volna tudni.”¹⁹

A hirdetett önkéntesség értelmezése és alkalmazása körüli félreértések és nehézségek nemcsak az iskolai magatartásminták elsajátításakor, hanem már a beiratkozás kapcsán is jelentkeztek és hasonló fonákságokat produkáltak. Elviekben az iskolára csak önkéntes alapon lehetett bárkit is felvenni, aki önként nem érezte meg ennek szükségességét, annak az úgynevezett *beszélgető bizottságok* segítettek ebben.²⁰ Az iratokban a hallgatókat kiválasztó alapszervezetek visszatérő kritikaként kapták meg a „rosszul értelmezett önkéntesség” vádját, ami valójában a valódi önkéntességre való törekvés elítélését takarta: „Ez nem egészen így van, mert igen sok elvtárs, akinek szüksége volna oktatásra és nem ismeri ezt fel, nem fog tanulni. Számtalan élmunkásunk, sztahanovistánk van, akik nem ismerték fel még a tanulás jelentőségét. Mindezek ellenére az önként jelentkezés a legfontosabb [...]: Végezetül csak annyit, hogy Rákosi et. is azt mondotta: »A jó pap holtig tanul, a jó kommunista pedig éjjel-nappal tanul.«”²¹

Éles a 30-as szobában fejtette ki „káros nézeteit”. Fel is merült, hogy kik voltak jelen a szobatársak közül, mit hallottak mindebből a 29-es szoba lakói, és miért nem tettek valamit társuk pártszerűtlen magatartása ellen. Az ügyben nyilatkozó hallgatók egyike így interpretálta a történeteket: „Éles elvtárs kijelentése 2 ½ héttel ezelőtt történt. Uzsonna után felmentünk a szobába tanulni, egyszerre csak arra lettem figyelmes, hogy azt mondják a szomszéd szobában, hogy milyen rossz a koszt itt a pártiskolán. A szakszervezeti iskolában uzsonnára és 10 órára libazsíros kenyeret esznek. Én akkor meg is jegyeztem, hogy odahaza sem eszem ennél jobb kosztot. Ezt a kérdést nem tudtam, ki vetette fel. Éles elvtárs a jutasi iskolát összehasonlította a pártiskolával, egymás mellé állította a két iskolát.”²²

Az éberségmánia és az ellenségkép-gyártás képletének egyik alapvető vonását figyelhetjük meg az Éles-ügy felgöngyölítése közben. A tanfolyamgyűlésen, mikor a 29-es szoba lakóit felelősségre vonták, miért nem szólaltak fel a 30-asban tapasztaltak ellen, akkor egyikük azt mondta: nem voltak elég éberek, nem lett volna szabad passzivitásba vonulniuk és a kaszárnyaszellemnek helyt adniuk. Nem többről volt szó pedig, mint hogy az egyik hallgató kijelentette, az iskola nem kaszárnya, ebből az iskolavezetés és a hallgatók által kreált „kaszárnyaszellem” az iskola eszmeiségével, nevelési módszerével

¹⁹ MNL OL M-KS 276. f. III. cs. 9. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 3.

²⁰ A káderek kiemelésének kérdéséről lásd GYARMATI György: *A káderrendszer és a rendszer kádere az 1950-es években = Magyarország társadalomtörténete 1945–1989*, I., szerk. FOKASZ Nikosz – ÖRKÉNY Antal, Új Mandátum, Budapest, 2000.

²¹ MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár XXXV/103. f. 2. fcs. 28. ó. e. Jegyzőkönyv, felvétel 1950. április 27-én a Magyar Szovjet Társaság helyiségében megtartott Oktatási értekezletről. MDP Ózdi Nagyüzemi Bizottság. 10.

²² MNL OL M-KS 276. f. III. cs. 9. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 2.

szembeni ellenáramlatként, ellenideológiaként rekonstruálódott a pártfegyelmi tárgyalás diskurzusában. Magában foglalta azt, hogy egyetlen hallgató károsnak ítélt kijelentése is tömegeket megfertőzhető góccá válthat, veszélyt jelenthet az iskola „egészséges” és pártszerű miliőjére.

Az egész szoba megbélyegződött a magatartásbeli rendetlenség („valaki mindig hangosan tanul, zavarja a többieket”), és az ehhez kapcsolódó „szellemi” rendetlenség („általában abban a szobában rossz szellem uralkodik”) bélyegével.

Gazdag Ervin iskolavezető is megróttá a hallgatószámot: „Talán még most is azt vallják, hogy nem kell szólni, mert avval ártunk az illetőnek, ezt csinálják állítólag jó barátságból.” A szobatársak sem feledték el a kötelező önkritikát: „Mi nem figyeltünk semmire, csak tanultunk és nem is gondoltunk arra, hogy az iskolán is éberségre van szükség.”²³

A Freszist–Kovács–affér: „a szerelem nem olyan egyszerű dolog”

Ha valahol szigorúan kellett ügyelni az erkölcsiségre, akkor a pártiskolán, amelynek becsületére és tekintélyére veszélyesnek ítélték minden kilengést, botrányt. Pedig a „kommunistához nem illő” viselkedés nem került el a propaganda fellegvárát sem. Leggyakoribbak e téren a szemináriumokon szövődő szerelmi kapcsolatok voltak.²⁴

A másik két fegyelmi elé állított személy, Kovács Elemér és Freszist Sándor ügye a kommunista ideológia család- és nőképeinek kérdéskörét érinti. Az indoklásból kiderül, a két férfi a kommunista erkölcsnek nem megfelelően viselkedett, amennyiben egy-egy elvtársnőnek letagadták, hogy nős, családos emberek, és szerelmi ajánlatot tettek nekik. Freszist a szemináriumon levélben házassági szándékkal környékezett meg egy bizonyos Szilágyi elvtársnőt, Kovács pedig a sétán azt mondta Ritecz elvtársnőnek, hogy a tanfolyam után is szeretne vele foglalkozni. A két esetet együtt tárgyalták, és Gazdag Ervin mondott ítéletet a hallgatók felett: „A mai helyzetben, amikor a klerikális reakció mindent elkövet, hogy az erkölcs kérdésében támadja Pártunkat, Freszist, de különösen Kovács elvtárs fenti magatartása különösen elítélendő. Nem méltó általában az MDP tagjaihoz és különösen nem pártfunkcionáriusaihoz.” Kovács helyzetét az is súlyosbította, hogy a „szabad szerelem” helyességét is hangoztatta.²⁵

Azt gondolhatnánk, a második fegyelmi ügy az elsőtől abban különbözik alapvetően, hogy nem kapcsolódik szervesen a pártiskola működéséhez, nem érinti az oktatást,

²³ Az elhibázott kiválasztás és hanyag nevelés súlyos következményeit az egyik javaslat – reflektálva az éppen aktuális politikai eseményekre – azzal hangsúlyozta, hogy a pártiskolára bejutott a Rajk-féle kémbanda nem egy vádlottja is. MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 2. ó. e. Javaslat a Titkársághoz a pártiskolán belüli kádermunka megjavítására, Budapest, 1950. január 2., 1.

²⁴ „Ugyanakkor kezdtek kialakulni férfi és női viszonyok, amit azonban csírájában sikerült elfojtani. Az elvtárssal és az elvtársnővel külön-külön beszélgettünk és eredményt tudtunk elérni.” MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 465. ó. e. Zárójelentés az MDP miskolci 2 hónapos üzemi pártiskolájáról, Miskolc, 1950. december 23., 6.

²⁵ MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ó. e. Az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának tanfolyamgyűlésén hozott határozat Éles Sándor, Kovács Elemér és Freszist Sándor ügyében, 1948. november 25., 1.

nevelést, házirendet. Ezt a propagandisták közlelőrl sem így gondolták: a normák szabályozó ereje a magánéletet is elérte. A szocializációs modell azon a feltételezésen alapult, hogy a szocialista berendezkedésben a társadalmi konfliktusok megszűnnek, az egyéni érdekek alárendelődnek a társadalmi, közösségi érdekeknek.²⁶

A klasszikus bolsevik ideológia éppen ezért megvetéssel fordult a magánélet, a hétköznapi felé, amelyet a kollektívumtól való önző elzárkózás terének tekintett.²⁷ Egy pártfunkcionárius, pártiskolás magánéletére közügyként tekintettek, a példamutatást e téren is elvárták. Ha valakit erkölcstelennek találtak, azt nem férfiként vagy nőként, hanem a kommunista pártot reprezentáló személyként állítottak pellengérrre, aki viselkedésével – mint egy elromlott fogaskerek a gépezetben – veszélybe sodorta a nagy átnevelő projekt megvalósítását.²⁸

A nyilvános és magántér kétirányú összemosása zajlott: nemcsak a család politizálódott át, hanem ezzel párhuzamosan az MDP párttagságát is úgy igyekezett lefesteni a propaganda, mint egy közös cél felé menetelő nagy családot: „A pártszervezet olyan, mintha mindenki a családjában volna, otthon lenne, mindenkinek egyet kell értenie.”²⁹ A jó kommunistának magánemberként is kommunista módjára kellett viselkednie, a kettőt nem lehetett szétválasztani. Ezért hangzott el, hogy ha Kovács és Freszist megtadják családjukat, akkor a nagyobb családot, a pártot is meg fogják tagadni.

A kommunisták ideális családképe a párttagoktól visszafogott és rendezett viszonyokat kívánt meg, mindent elítéltek, ami a közösségtől elvonja az emberek figyelmét, energiáját és idejét, legyen az az intenzív családi élet, a házasságon kívüli szerető tartása vagy a nőekkel, férfiakkal való kapcsolat kialakításának hajszolása. A kommunista erkölcscről szóló diskurzusba szervesen illeszkedik bele az MDP nőkről alkotott képe. A családról, a nőkről gondolkodni csak a kommunista képlet szerint lehetett, Gazdag Ervin szerint a két férfi viselkedésével e család- és nőkép ellen indított támadást: „Freszist és Kovács elvtársaknak nők és férfiak viszonyáról vallott nézetük nem más, mint rothadt kispolgári nézetek. Másod- vagy harmadrendű nekik a család. Lenin elvtárs világosan kifejtette, hogy milyenek kell lenni egy szocialista családnak. A szerelem nem egy olyan egyszerű dolog, mint azt Kovács és Freszist elvtársak gondolják.”³⁰ A hallgatótársak nyilatkozataikban szintén erőteljesen jelen van a kispolgáriasság és nőellenesség vádja. Ezeket a nézeteket a Horthy-korszak ideológiai maradványainak tartották, ezzel pedig a nők meg-

²⁶ „A mindennapi élet azért jelenhetett meg a hatalom előtt politikai jelentőséggel bíró és átalakítandó társadalmi jelenség-együttesként, mert felértékelődött előtte mindennek a szimbolikus jelentése. A hétköznapi szokások elsősorban a politikailag és ideológiailag váltak értelmezhetőekké: közvetlenül utalva vagy az egyik, vagy a másik politikai rendszerre.” SZABÓ Ildikó: *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, Budapest, 2000, 37.

²⁷ APOR: *I. m.*, 17.

²⁸ Az ideológia befogadásának demonstrálása olykor még a propagandisták szerint is túlzásokba csapott: „Az egyik tanuló körben kiderült például, hogy egy gyakorlati munkában egészen kitűnő elvtárs nem tartja magát materialistának, mert szereti a feleségét és azt hiszi, hogy ez idealista elhajlás.” ... és lábunk a holnapba lép..., 12.

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 9.

³⁰ Uo.

változott társadalmi helyzetét bevett módon a múlt és a jelen rendszer szembeállításával érzékeltették. Mikor Kovács Elemér ajánlatot tett női hallgatótársának, akkor a „sértett” szerint nem elvtársnőt, hanem nőt látott benne. Az elvtársnői lét a marxista-leninista ideológia konstrukciója, a politikai megfeleltetés és tartalom nélküli női identitás pedig a nők helyének a múlt letűnt és meghaladott rendszerében való kijelölésén alapult, amikor egy férfi „egy kispolgári nővel megcsinálhatta azt, amit egy kommunistával nem lehet”.³¹

A nőkérdés az MDP politizálásában, politikai szóhasználatában, propagandájában kiemelt helyet foglalt el. A hivatalos ideológia szerint az új rendszerben megvalósult a nők „kettős felszabadulása”, egyrészt a „tőke” másrészt az „otthoni elnyomás” alól, ezáltal megszületett az öntudatra ébredt új nőideál.³² Emiatt a pártvezetők szerint a nőknek nagy megtiszteltetésnek kellett venniük, hogy a párt helyet adott nekik a szocializmus építői között.³³

Ennek ellenére a lányokkal, asszonyokkal mégsem boldogult a kommunista propagandagépezet, nem tudták őket a férfiakhoz hasonlóan aktivizálni. A leggyakoribb klisék között közönyösségük és apolitikusságuk szerepelt. A nőkről a pártmunkások alulreprezentált rétegeként beszéltek, pártellenességüket veszélyesnek tartották. A munkahelyeken felvilágosított férjeikre a családi otthonokban visszahúzó erőként ható, a pártmunkától ódzkodó – legtöbbször a klerikális reakció uszályába keveredett – feleségek a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) nőnevelőinek célkeresztjébe kerültek. Nem csoda tehát, ha igyekeztek a már megnyert női párttagság aktivitását, elköteleződését fenntartani és megóvni. Emiatt a Kovács–Freszist-féle vádakban a kommunista erkölcsiség kikezdése mellett az „elvtársnők elleni támadásra” is nagy hangsúly fektettek. A nőellenesség kirakatvadjának megfogalmazói a központi brosúrákban az elnyomott nőkért felszólaló kommunista párt propagandaképéhez lapoztak. Valódi céljuk ezzel a fogással azonban a pártépítés gyakorlati szempontjait szem előtt tartva az értékes női aktívák megtartása volt.

A sérelmet szenvedett társukkal szolidaritást vállaló női hallgatók igyekeztek kihasználni ezt a „nővédelmi attitűdöt” és szélesebb kontextusba ágyazni az esetet, ami szerin-

³¹ Uo., 3.

³² SCHADT Mária: *Struktúra és funkcióváltozások az MNDSZ-ben 1950 és 1953 között = A nő és a politikum. A női politikai szerepvállalása Magyarországon*, szerk. Palasik Mária, Napvilág, Budapest, 2007, 178. A nők és férfiak közötti egyenlőségszeme eltorzulása a pártiskolai hétköznapi megannyi területén jelentkezett, az 1945 telén elsőként indított debreceni tanfolyamon például a „torna kérdésében helytelen álláspontra helyezkedtek”, amikor engedték, hogy külön tornázzanak a férfiak és a nők, vagy hogy torna helyett sétálni mehessenek. Politikatörténeti- és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 22. cs. 22. ó. e. Helyzetkép az országos pártiskoláról [dátum nélkül], 1.

³³ „A női egyenjogúság legnagyobb vívmánya a tanulási lehetőség. A politizáló nő Pártunk harcának egyik fő erőssége, hisz ő családjának, környezetének is nevelője. A tanulás elhanyagolása a gyermekeink mögött való lemaradást eredményezi. Ezzel gyermekeink nevelését, megértését akadályozzuk meg a családi körön belül. Az ellenség eddigi tapasztalataink alapján is a nők tudatlanságát akarja a maga céljaira felhasználni. A politikailag képzett nő ezt felismeri, és le tudja leplezni a provokációkat.” MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. 425. ó. e. A Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának megbeszélése a kerületi oktatásfelelősökkel, Budapest, 1954. április 2., 15.

tük egyáltalán nem volt egyedi, emiatt teljesen jogosan igényelt fokozott odafigyelést. Az egyik felszólaló elmondta, máshol is volt hasonló probléma, és sokkal komolyabb dolgok következnek ezekből az esetekből, mint azt elsőre hinnék. Feltette a kérdést, hogyan tudnának az ilyen elvtársak a nőkkel együtt dolgozni a megyében, Kovács nem tudja elképzelni, hogy a nők is megállják a helyüket a munkában és egyenrangú felek lennének.

Éles Sándor magatartásáról egyik hallgatótársa nyilatkozatában új adalékot villantott fel, a felszólaló a Kovács–Freszist–üggyel való összekapcsolásra tett kísérletet: „Éles elvtárs huzamosabb ideig volt a mi tankörünkben. Én a munkatervembe belevettem azt, hogy Éles elvtárssal fogok jegyzetelni. Mikor ezt Éles elvtárs meglátta, nagyon gyorsan kijavította a munkatervét, hogy valamelyik férfi elvtárssal fog jegyzetelni. Tehát akárki-vel, csak velem nem. Most látom, hogy mind a három elvtárs között van összefüggés, mert mikor egyik vasárnap este megjöttem, Éles elvtárs felkért táncolni, és azt kérdezte, hogy mit érzek – mondtam neki, hogy semmit, mit érezhet, ha az ember táncol.”³⁴ Az előzőekhez hasonló jelentéstársítás zajlik e nyilatkozatban is: a nőkkel csak táncolni érdemes, ha elméleti munkában vágyik partnerre az ember, akkor jobb, ha a férfiak közül válogat. Ezt a szálát nem fonta tovább senki és Gazdag összefoglalójában sem került szóba. Úgy tűnik, Éles Sándor bűnlajstroma elegendő tételt tartalmazott már a kívánt ítélet és hatás eléréséhez, a nőellenesség-kártya kijátszásától ezúttal eltekintettek.

Erkölcösség, nő–férfi viszony tekintetében a pártvezérek merevsége nem tűrte a tréfat. Kovács egyszer állítólag arra a kérdésre, mi a mennyország, a következő frappáns feletet adta: a papok hazudnak, mert a mennyország az, amit egy asszony tud nyújtani egy férfinak, és ha az asszony férje erre rájön, az a pokol. „Helyes-e ilyen módon támadni az egyház által terjesztett mennyország és pokol fogalmát?” – érkezett a fondorlatos reakció az ideológiailag értelmezhető és értékelhető tartományon kívül eső kijelentésre.³⁵

Önkritika-gyakorlás, azaz a kommunista pártzsargon csúcsra járatása

Nem újszerű a kijelentés, mely szerint a szocialista kor emberének a diktatúra nyelvvel együtt egy gondolkodásmódot, értékrendszert is el kellett sajátítania. A hatalomhoz szólni a hatalom nyelvén lehetett.³⁶ A nyelvhasználat a pártiskolán egy speciális közegben zajlott. Az ugyanabba a kódrendszerbe csomagolt világlátás, a kis entrópiájú kommunikációs kultúra „kvázi univerzális” kommunikációs teret hozott létre.³⁷

³⁴ MNL OL M-KS 276. f. III. cs. 9. ó. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 6.

³⁵ Uo., 2.

³⁶ Ennek kifejtését lásd Stephen Kotkin a sztálinizmus civilizációs elméletét megalapozó monográfiájának *Speaking Bolshevik* című fejezetében: Stephen KOTKIN: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, University of California Press, Berkeley, 1995; magyarul olvasható részlet ebből Stephen KOTKIN: *A bolsevik Magyarország = A sztálinizmus hétköznapjai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*, szerk. Krausz Tamás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

³⁷ GYEKICZKY: *I. m.*, 25.

A két ügy tárgyalása a propaganda elbeszélésmódjának keretében zajlott, ehhez a fókuszpontok kijelölését Gazdag Ervin iskolavezető végezte el a tanfolyam megnyitásakor. A tárgyalt ügyek ideológiai beágyazása két folyamat mentén szerveződött: az éberség elhanyagolása és ezzel a reakciós erők számára a támadási felület biztosítása. Gazdag beszédében az MDP által kreált ellenségképek közül a kulákok és a klerikálisok kerültek szóba. Előbbieknek semmi további szerepük nem volt, felemlegetésükre minden bizonnyal az éppen zajló belpolitikai és gazdasági folyamatokra, a szövetkezesítés megindulására való reflexió kedvéért, a naprakészség látszatának megteremtéséért volt szükséges. Az iskolavezető a klerikálisok ténykedései körül sem időzött el sokáig, semmi konkrétumot nem hozott fel. A tanfolyamgyűlésen a kommunista nevelés és erkölcsiség ellen támadást indító papság csupán virtuális szereplőként vonult fel. Ehhez az alaphangulatot 1948 novemberére már a pártvezérek egyházellenes kijelentései megteremtették, bár az igazi „nagy dobás” és kirakatesemény, Mindszenty bíboros letartóztatása és pere még hátravolt.

Gazdag Ervin hangsúlyozta beszédében, a pártot funkcionáriusain keresztül nézik: hogyan viszonyulnak a pártmunkához és milyen a családi életük: „Általában ezek azok a kérdések, melyeken keresztül megítélik pártunkat, annak munkáját és a demokráciát. Nagyon jól tudjuk, hogy az egyházi reakció és a kulákság mindig ilyen kérdésekkel van támadásban. Ezért ilyen fő kérdés a nevelési kérdésünk. Számtalanszor hallhattátok ti is, hogy a kommunistákról azt híresztelik, hogy janicsár módjára akarják nevelni a gyermekeket, elszakítva azokat családjától. Felmerül az is, hogy egy kommunista megtagadhatja családját.”³⁸

A hallgatótársak szintén ezen osztályharcos beszédmód szerint fogalmazták meg hozzászólásaikat és olvasták a vádlottak fejére az elkövetett bűnöket: „Nem értették meg, hogy ez a hatalmas párt hosszú szenvedés árán tudott létre jönni, nem érdeklik meg azt, hogy az élcsapat tagjai legyenek. Vissza kell nekik menni oda, ahonnan jöttek és meg kell mutatni nekik, hogy érdemesek arra, hogy a mi pártunk tagjai legyenek. Meg kell nekik érteni, hogy a mi pártunk tagjának lenni dicsőség és büszkeség.”³⁹ A száraz, brosúraízü felszólalások nem sokat adtak hozzá Gazdag Ervin bevezetőjéhez. Nem is ez volt a funkciójuk, sokkal inkább az általa elmondottak megerősítése: az iskolai kollektíva felsorakozása a pártszerű magatartás definícióját megfogalmazó propagandisták mellé. Jelezni mindenkinek, azaz az iskolai közösség tagjainak, hogy az Érmelléki úton a társaság túlnyomó többsége megfelelő hozzáállással végzi a dolgát. A három személy ellenpéldáján keresztül jó alkalom adódott ennek újbóli kinyilatkoztatására és a nagy kollektív „egyétértés” demonstrálására.

Az elsajátított kommunista mondatszerkezetek visszamondásának következő, legnehezebb próbatétele az önkritika gyakorlása volt, ennek a procedúrának az iskola valamennyi hallgatója kénytelen volt alávetni magát. Más súllyal bírt ugyanakkor, ha valakit egy-két kisebb vétkéért, kihágásért állítottak szemináriumtársai elé, mint amikor össze-

³⁸ MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 1.

³⁹ Uo., 5.

ült az egész iskolavezetés, és a teljes tanfolyam előtt kellett az illetőnek felelnie az elle-
ne felhozott heves vádakra.⁴⁰ Hogy a kommunista pártzsargon szó- és fogalomkészletét
saját védekezésük érdekében felsorakoztató pártiskolások fejében milyen mozgatóru-
gók léptek működésbe, arra nem adható egyértelmű felelet. Így nyitva maradnak azok
a kérdések, mennyiben volt őszinte az önkritika, illetve az esetben, ha a „kommunista
gyónás” egy felvett póz volt is csupán, lehetett-e valós a vétküket beismerő hallgatók ese-
tében a rendszer és az ideológia melletti meggyőződéses kiállás.

Hegedüs András⁴¹ a vele készített interjúban – pártiskolai élményeit is felelevenít-
ve – úgy festi le a kádereket, mintha azok az ideológia vonzásába kerülve és annak teljes
alárendeltségében megfosztódtak volna józan belátási és cselekvési képességüktől: „Párt-
funkcionárius voltam, elvesztettem önállóságomat.”⁴² Ezzel – az egyébként a sztáliniz-
mus kutatásának totalitárius modelljébe illő – megállapítással ellentétben a diktatúrá-
ban élők is bírtak mozgástérrel, taktikázási lehetőséggel. A funkcionáriusok – ahogyan
a többségi társadalom egy bizonyos mértékig ebben a rendszerben boldogulni és elő-
rehaladni kívánó tagjai is – személyes érdekeiket ideológiai köntösbe bugyolálták, hogy
az üzenet a zárt kommunikációs rendszer szűrőjén célt érhessen, és kedvező reakciókat
váltson ki.⁴³

Éles Sándor magyarázkodása meglehetősen erőtlen volt, védekezésében szavai ki-
forgatására helyezte a hangsúlyt. Felmentésének elérése és a vele mint a múlt rendszer
áldozatával szembeni együttérzés előcsalogatása érdekében azt boncolgatta, mennyire
irtózik a katonaelettől, elmondta, hogy Jutason többször is megverték, megalázták. El-
ismerte, hogy amikor menetelni hívták, akkor valóban azt mondta, hogy „nem vagyunk
Jutason”, de ezzel nem akart párhuzamot vonni a két intézmény között: „Az elhang-
zottak után is kommunistának érzem magam, engedjék meg, hogy mint kommunista
önkritikát gyakoroljak, felsorolták, hogy mik a hibáim. Felmerül az a kérdés, hogy a
jutasi iskolát a pártiskolával hasonlítottam össze. Magamba is szoktam szállni és ki is

⁴⁰ Az egyébként iskolai csínytevések, kisebb csalások kategóriájába sorolandó bűnök a pártiskolán jóval
szélesebb perspektívában ítéltettek meg: „Verebes elvtárs az iskola vezetőségét, és rajtuk keresztül a pártot
tudatosan félre akarta vezetni, amikor Mics elvtárral együtt készített dolgozatot és ezt egyéni munkájá-
nak tüntette fel. Aki a Pártot látszólag kis dolgokban is félrevezeti, az az ellenségnek nyit részt a Pártba való
behatolásra.” MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 11. ó. e. Jegyzőkönyv, mely felvétel 1950. március 30-án
az egyéves Pártfőiskola pártszervezetének taggyűlésén, Budapest, 1950. március 30., 1.

⁴¹ Hegedüs András (1922–1999) 1945-től töltött be funkciót az MKP ifjúsági szervezetében, 1946 március
elején háromhónapos pártfőiskolai tanfolyamon vett részt. A későbbiekben az MDP Központi Vezetősé-
ge (KV) Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályát vezette, a Politikai Bizottság és a KV Szervező Bizottsá-
gának rendes tagja lett, 1955. április 18. és 1956. október 24. között pedig a minisztertanács elnöke volt.

⁴² HEGEDÜS: *I. m.*, 90.

⁴³ A nemzetközi szakirodalmi termés szép számmal produkált már olyan munkákat, melyeknek szerzői a
központi döntéshozatal végrehajtásában a helyi hivatalnokok szerepét hangsúlyozzák. A teljesség igénye
nélkül példaként lásd Lyenne VIOLA: *Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*,
Oxford University Press, New York – Oxford, 1996; J. Arch GETTY: „Excesses are not permitted”. *Mass Terror
and Stalinist Governance in the Late 1930s*, *Russian Review* 2002/1., 113–138; Gábor Tamás RITTERSPORN: *Soviet
Officialdom and Political Evolution. Judiciary Apparatus and Penal Policy in the 1930s*, *Theory and Society* 1984/2.,
211–237; Nick BARON: *Stalinist Planning as Political Practice. Control and Repression on the Soviet Periphery, 1935–1938*,
Europe-Asia Studies 2004/3., 439–462.

szoktam értékelni a hibáimat. Feltétlenül szükséges megemlíteni, hogy a katonahistória honnan ered. A szobában elmondtuk egész életünk történetét és így katonaeletünket is. Szomorú emlékeim vannak a katonaeletről. A jutasi iskolába kerültem, mint újonc, meg is vertek nem egyszer, elmeséltem az elvtársaknak egy-két dolgot, ami megutáltatta velem a katonaeletet. Többször is felhoztam a dolgokat, mert láttam, hogy nekik tetszik. Ezzel kapcsolatban hibát követtem el, nem tudtam, hogy ez lesz a következmény. Én a katona stílustól nagyon félek, Donkó elvtársnő mikor feljött, azt mondtam neki, hogy nem megyek menetelni, mert Gazdag elvtárs is azt mondta, hogy nem kell kivonulni minden reggel, de utána beláttam, hogy helytelen volt és kimentem minden reggel. Azt a kijelentést tettem, hogy nem vagyunk Jutason. A legnagyobb hibát avval követtem el, hogy kijelentettem, hogy nem vagyunk Jutason és, hogy ez nem a jutasi iskola. Azt nem mondtam, hogy ez az iskola olyan, mint a jutasi iskola, ez nem áll és ilyen formában ezt soha nem is említettem.”⁴⁴

Az önkritika természetéből fakadóan nem egy objektív mérce, ezért a két döntés mögött valós magyarázatként sokkal inkább az ügyek különböző megítélését sejthetjük, mintsem az őszintébb beismerést és „bűnbánatot”. Hogy miért nem fogadták el Éles önkritikáját, arra a válasz nem a tanfolyamgyűlés határozatának szövegéből olvasható ki, hanem Gazdag Ervin zárszavából: „Éles elvtárs zseniálisan védekezett, minden abból következett, amit én, az iskola vezetője mondtam. Éles elvtárs nem vonult ki, mert az olyan, mint a jutasi iskola és arra hivatkozott, hogy én az iskola vezetője sem találok helyesnek a kivonulást, de elfelejtette azt, hogy én mondtam nekik azt, hogy gyakorolják a kivonulást.”⁴⁵ Köztudott, hogy a szigorú párhierarchián belül a felfelé való bírálat ugyanolyan pártszólam maradt, mint a demokratikus centralizmus. Az alázatos bűnbánat helyett az iskolavezetőségre mutogató hallgató elítélése a pártiskola intézményének és legfőképpen annak vezetőségének a tekintélyét kívánta megóvni.

A másik ügyben az önkritikák tankönyv-, azaz brosúraszerűen zajlottak. Nem egyértelmű, az elsőként felszólaló Freszist Sándor konklúziójának levonásakor tudatosan arra ügyelt-e arra, hogy ne lőjön mellé, és mindenképpen megfeleljen az ítélelhezők elvárásainak, vagy egyszerűen csak teljesen eltévedt az ideológiai ingoványban: „Ami vádakat felhoztak ellenem, az mind igaz. Tényleg szeminárium alatt írtam Szilágyi elvtársnőnek, azt, amit ő itt elmondott. De nem áll fenn az, hogy itt Pesten is van egy nőm. Azelőtt Csepelen laktam és onnan ismerem, a zoknimat szoktam kivinni stopponni. A családomat a valóságban tényleg letagadtam. Az elvtársaknak igazuk van, nem is beszélhetnek másképpen egy ilyen emberrel, mint én vagyok. A valóság az, hogy egy kommunistának nem szabad letagadni a családját, nem szabad hazudni. Elkövettem a hibát, vállalom a felelősséget, nem hozzám, nem egy kommunistához méltó az, amit elkövettem. Az a véleményem, hogy elsősorban a párt és csak aztán a család, vagy mind a kettő egyszerre.”⁴⁶

⁴⁴ MNL OL M-KS 276. f. 111. cs. 9. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Érmellék úti Központi Pártiskolájának 1948. november 25-én megtartott tanfolyamgyűléséről, 9.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

Ennél komplexebb érvelési rendszert dolgozott ki Kovács, aki védekezésében az MDP nőkre vonatkozó ideológiai alaptételeit használta fel. Továbbá a szocialista nő ideálját is felvillantotta, hogy ideológiai színezetet adjon házasságtörő kezdeményezésének, ezáltal pedig az erkölcstelenség vádja helyett a politikailag öntudatlan feleség miatt szenvedő és a kommunista asszonyok iránt rajongó férfi szerepét öltse magára: „Letagadtam a családom, ez igaz. Meg kell említenem, hogy az én feleségem az öntudatlanság homályában él, nem tudta megérteni, hogy én pártmunkát végzek, engem akadályozott a feleségem ebben a munkában, nem tudtam megértetni vele, hogy milyen fontos a pártmunka. Ritecz elvtársnő eljött velem sétálni. Ritecz elvtárs egy öntudatos elvtársnő, példa lehet előttem mindig. Szeretném a feleségemet olyanná formálni, mint Ritecz elvtársnő. Szeretném, ha az iskola megtartaná bennem azt a hitet, hogy ez sikerülni fog, akármi lesz a döntés. Mikor Ritecz elvtársnő visszautasított, többet nem fordult elő, hogy közeledtem volna hozzá, azért mondtam, hogy iskola után is foglalkozni akarok vele, mert ilyen tekintetben én már lemondtam a feleségemről. Egy kommunista előtt annyi akadály van és nekem még otthon is akadályokkal kell megküzdenem, ezt már nem bírtam, meghátráltam. Mikor eljöttem, a járási titkár elvtárs azt mondta, hogy a Kovács elvtársba bízok, és én nem szolgáltam rá erre a bizalomra. Hogy a feleségem ilyen, annak is én vagyok az oka, meg kellett volna nevelnem, kommunista asszonyt kellett volna nevelnem, de ha hazamegyek, úgy is lesz. Hibámat, helytelen magatartásomat ki fogom küszöbölni, akármi is lesz az iskola vezetőségének a döntése.”⁴⁷

Mint arra fentebb utaltam, a közönyösség után a férjre rossz hatást gyakorló nő képe a leggyakoribb sztereotípiá a jelentésekben. Nem szabadott elsiklani a feleségek elmaradottsága felett, minden kommunistának népnevelőnek kellett lennie saját otthonában is. Ezt a tételt használta fel Kovács önkritikájában ahhoz, hogy egy nő után vágyakozó férfiból egy kommunista elvtársnője „ideológiai fejlettsége” felnövő pártfunkcionáriusként aposztrofálhassa magát. Azt a szálát pedig, amelyben beismerte, hiba volt részéről felesége nevelését elhanyagolni, ügyesen göngyölitve arra használta fel, hogy elmaradott házastársa nyakába varrja a pártért való munkájának és pártszerű magatartásának tökéletlenségeit.

Éles Sándor a pártiskoláról kizárták ugyan, de nem a pártból. Az iskolavezetőség felhívta a figyelmét arra, ha valóban kommunista, ahogyan azt ő hangoztatta, akkor gyakorlati pártmunkát fog végezni. A kinti munkája lehet a módja annak, hogy megismerje hibáit, változtasson azokon. Kovács és Freszist esetében a kizárás felfüggesztését azzal indokolták, hogy a két férfi őszinte önkritikát gyakorolt, jó szándékot mutatott, mindketten rájöttek helytelen magatartásuk súlyosságára. Ezért a tanfolyam kollektívájára bízta az iskola vezetősége, hogy vállalják-e, segítenek hibáikat kijavítani. A hallgatók ezt vállalták, így a két férfi esélyt kapott arra, hogy az iskola falain belül vetközze le „rossz beidegződéseit”.

* * *

⁴⁷ Uo., 7–8.

A vizsgált ügyek rávilágítanak arra a törekvésre, hogy a propagandisták a pártiskola zárt mikrovilága és a kinti világ – azaz a hétköznapok konfliktusainak megoldása és a felülről lefelé küldött utasítások végrehajtása – közötti kapcsolatot erős szálakkal igyekeztek összefűzni. A pártiskolán kellett volna a funkcionáriusi szerepekbe beletanulni. Ez a tanulási folyamat nem szenvedhetett csorbát. Ha már ebben a zárt, ideológiától túlfűtött térben is megengedte magának valaki a fegyelmezetlenséget, attól hogyan várhattak el a helytállást egy centrumtól távoli alapszervezet apparátusában?

Belövés nyoma a Víg utca 20. számú házának felső emeletén